

TRAKTATAS APIE LIETUVIŲ TAUTOS IR KALBOS PRADŽIĄ

Mintimis perbėgęs tautų, kadaise gyvenusių šiame žemės rutuly, kilmę ir mirtį, skaitytojas tuoj pat turėtų atkreipti dėmesį, kokia nevienoda jų lemtis. Vienos tautos gimsta, auga ir nyksta tarsi koks šešėlis, nepalikdamos nė menkiausio savo būties pėdsako, o kitos kartu su savo vardu palieka neištrinamą plėšikavimų, nuožmumo ar savo civilizacijos atmintį. Tokie buvo senieji skitai, egiptiečiai, keltai, kimbrai. Jų kalbą kartu su tais, kurie ja kalbėjo, paglemžė amžinybės bedugnė. Kitos, tiesa, taip pat išnyko, tačiau būsimiems amžiams paliko ne tik savo vardo atmintį, bet ir savo kalbą. Nebėra nei senovės graikų, nei senovės romėnų, tačiau jų kalba po šiai dienai klesti, ir kol mokslai neprarado pagarbos, mokytiems žmonėms ji visada teiks ir pamoką, ir malonumą. Pačiai kalbai reikia priskirti nuopelną, kad tų dviejų tautų istoriją pažįstame geriau nei savojo krašto, o jų žygiai, jų šlovingieji vyrai tarsi vieną giminę su mūsų kraštiečiais sudaro.

Lietuvių tauta, tiek kartų praradusi ir vėl atgavusi savo galią, tiesa, neprarado savo vardo, tačiau kalba, kuria kalbėjo Odoakras¹, Kęstutis, Mindaugas, Vytautas, Vladislovas² ir visa gražios atminties Jogailaičių giminė, kasdien menksta ir gęsta. Paprasta liaudis priversta mokytis lenkiškai, kad ją suprastų jos ponas, nebemokantis lietuvių kalbos. Taigi kaime tarpusavyje kalbasi lietuviškai, o dvare su ponu arba ekonomu priversti kalbėti lenkiškai ir iš tų dviejų kalbų sudeda trečią – nei lenkų, nei lietuvių.

Mano tikslas nėra paskatinti lietuvius, kad jie šiandien mokytųsi lietuvių kalbos. Kaipgi galėčiau juos tuo įtikinti, žinodamas, kad netgi tie, kurie lietuviškai moka, gėdijasi viešai šia kalba prabilti? Nedrįstu kaip sektingą pavyzdį iškelti ir Varšuvos mokslo bičiulių draugiją³. Juk lenkai turi neišmatuojamus literatūros, savo kalba parašytos, turtus, kurių lietuviams, nelaimei, dėl to trūksta, kad jų mokytis žmonės ne lietuvių, bet lotynų arba lenkų kalba rašė. Tačiau drįstu pasiūlyti Imperatoriškajam Vilniaus universitetui, kurio garbės nariu turiu laimės būti⁴, kad tai, ką Keltų akademija⁵ Prancūzijoje išnykusios keltų kalbos labai dirba, universitetas dėlei savo tautos garbės dar nežuvusios lietuvių kalbos labai nuveiktų ir su aukščiausiuoju bei maloningiausiuoju Šviesiausiojo

---

¹ Odoakras (apie 433–493) – pirmasis barbarų kilmės Italijos karalius, kilęs iš germaniškos herulų (manoma, atsikrausčiusių iš Skandinavijos), kitais duomenimis – skirų arba rugių genčių. Kad ir kaip ten būtų, P. K. Bogušas Odoakrą priskyrė herulams, kuriuos laikė lietuviams ir latviams gimininga tauta – tiek savo papročiais, tiek kalba. Nors P. K. Bogušo amžininkai (tarp jų ir Joachim Lelewel) heruliškąją lietuvių kilmės teoriją buvo linkę vadinti novatoriška, tikroju jos pradininku buvo gerokai anksčiau gyvenęs istorikas, Vilniaus akademijos profesorius, kunigas jėzuitas Albertas Vijūkas-Kojalavičius (Wojciech Wijuk Kojalowicz, 1609–1677). Plačiau apie tai žr. Jan Jurkiewicz, „Albertas Vijūkas-Kojalavičius – heruliškos lietuvių kilmės teorijos pradininkas“, *Lituanistica*, 2009, t. 55, Nr. 3–4 (79–80), p. 105–115.

² T. y. Jogaila *vel* Vladislovas Jogaila, Lietuvos didysis kunigaikštis (1377–1381 ir 1382–1392), Lenkijos karalius (1386–1434).

³ P. K. Bogušas mini 1800–1832 m. veikusią Varšuvos mokslo bičiulių draugiją (orig.: „Towarzystwo Przyjaciół Nauk“ *vel* „Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk“), kurioje tuo metu buvo sutelktos svarbiausios buvusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės intelektinės pajėgos. Draugijos veikla buvo įvairiapusė, apėmė visas mokslo sritis, taip pat ir kalbos, literatūros bei istorijos. 1804 m. P. K. Bogušas tapo šios draugijos nariu (nuo 1807 m. tikroju nariu). Jos posėdyje pirmą kartą ir buvo perskaitytas P. K. Bogušo traktatas.

⁴ P. K. Bogušas buvo ne tik Imperatoriškojo Vilniaus universiteto narys, bet ir pirmasis šios mokslo institucijos paskirtas Vilniaus, Gardino ir Minsko gubernijų švietimo įstaigų vizitatorius.

⁵ Tikriausiai korektūros klaida – turėtų būti „Prancūzų“, t. y. „Prancūzų akademija“ (orig.: „Académie française“). Prancūzų akademija įkurta 1635 m. kardinolo de Richelieu (1585–1642) iniciatyva. Pagrindinis šios iki šiol veikiančios institucijos tikslas – prancūzų kalbos ir literatūros tyrimai.

Imperatoriaus Aleksandro⁶, ypatingo mokslų Globėjo, leidimu įkurtų prieraišumu prie savo krašto pasižyminčių ir bent kiek lietuviškai mokančių žmonių draugiją, kuri imtųsi rinkti žodžius, patarles, senovės atsiminimus ir kuri, panašiai kaip 1545 m. Karaliaučiuje Prūsijos kunigaikščio Albrechto I įkurta draugija⁷, leistų knygeles liaudžiai ir klebonams, iki šiol daugelyje vietų krikščioniškąjį mokslą skelbiantiems lietuviškai, ir tais būdais lietuvių kalbą nuo greitos žūties išgelbėtų.

Šiuo tikslu parašiau traktatą apie lietuvių tautą ir kalbą. Neslepiu sunkumų, su kuriais susidūriau nagrinėdamas kilmę tautos, kuri, be kalbos, regisi neturinti jokių senovės paminklų. Jei pirmasis, taip sakant, ledus pralaužiau, jei kitiems, vėliau po manęs rašysiantiems, kelią nutiesiau, būsiu patenkintas, kad įvykdžiau valią garbingosios Varšuvos draugijos⁸, įpareigojusios mane parašyti šia tema, kad šiek tiek numaldžiau skaitytojo smalsumą nauju ir dar niekieno neliestu dalyku ir kaip gimęs tame krašte⁹ palikau (kiek mano sugebėjimai leido) savo pagarbos kilniausiajai Lietuvių Tautai paminklą.

[...]

Iš Vergilijaus ir Ovidijaus vertimų fragmentų, laimingai išlikusių, o mano perrašytų, atrodo labai įtikinama, kad šie du poetai ir kiti klasikiniai autoriai buvo seniai išversti į lietuvių kalbą. Galbūt būta ir kokių nors šaltinių, t. y. originalių rankraštinių kūrinių. Dabar, be kelių žodynų, kelių gramatikų ir kelių sinonimų rinkinių, visą dabartinę lietuvių biblioteką, atrodo, sudaro Senasis Testamentas, išverstas Chylinškio ir tik iki 40-osios psalmės Londone išspausdintas¹⁰, Naujasis Testamentas, išleistas Halėje¹¹, taip pat Sirvydo postilė¹² ir Kasakauskio pamokslai¹³.

Daugeriopas galime rasti tokios nepaprastos situacijos priežastis.

---

⁶ T. y. Rusijos imperatoriaus Aleksandro I (1801–1825), kurio 1803 m. balandžio 4 (14) d. dekretu buvo įkurtas (tiksliau – reorganizuotas iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiosios mokyklos) Imperatoriškasis Vilniaus universitetas.

⁷ Turimas omenyje paskutinysis Vokiečių ordino didysis magistras (1511–1525) ir pirmasis Prūsijos Hercogystės valdovas (1525–1568) Albrechtas Branderburgietis (Albrecht von Brandenburg, 1490–1568). Tapęs pirmosios Europoje protestantiškos valstybės vadovu, ypač rūpinosi švietimu, kultūra bei krikščioniškojo ir pasaulietinio mokymo sklaida gimtosiomis, taip pat ir lietuvių, kalbomis. Jo valdymo metais buvo steigiamos lietuviškos paprinės mokyklos, leidžiamos knygos lietuvių kalba, kunigai skatinami mokytis lietuvių kalbos. 1544 m. įkurtas Karaliaučiaus universitetas tapo lietuvių ir prūsų raštijos židiniu, lituanistikos ir prūsistikos centru. Deja, kokią konkrečiai Albrechto Branderburgiečio įsteigtą draugiją mini P. K. Bogušas, išsiaiškinti nepavyko. Gal suklydo?

⁸ T. y. Varšuvos mokslo bičiulių draugijos.

⁹ Šio traktato autorius gimė Vaizgenių kaime, Pabaisko valsčiuje, dabartiniame Ukmergės rajone.

¹⁰ Evangelikų reformatų stipendininkas Samuelis Boguslavas Chylinškis (Samuel Bogusław Chyliński, apie 1634–1668), kurį laiką studijavęs Franekeryje (Olandija), o vėliau persikėlęs į Londoną, Oksfordo profesorius palaikomas apie 1656–1659 m. Šventąjį Raštą išvertė į lietuvių kalbą. Bibliją spausdinti pradėjo Londone 1660 m., po metų dalį išspausdinto teksto ir rankraštį atsivežė į Lietuvą, tačiau Evangelikų reformatų sinodui suabejojus vertimo kokybę (kitais duomenimis – sulaukus opozicijos iš prolenkiškai nusiteikusių sinodo atstovų, kurie Šventojo Rašto spausdinimo lietuvių kalba nelaikė reikšmingu), 1662 m. spausdinimas buvo sustabdytas, o išspausdinti lankai sunaikinti.

¹¹ Tikriausiai turimas omenyje evangelikų reformatų kunigo Samuelio Bitnerio (Samuel Bytnerus *vel* Bythner, apie 1632–1710) į lietuvių kalbą išverstas (su pagalbininkais) ir 1701 m. Karaliaučiuje (taigi ne Halėje!) išleistas Naujasis Testamentas.

¹² P. K. Bogušas mini žymiojo jėzuito, teologo, leksikografo Konstantino Sirvydo (Konstanty Szyrwid, apie 1578 ar 1581–1631) veikalą *Punktų kazarń* (*Punktai sakymų*), t. y. pamokslų santraukas, postilė (pirmoji knygos dalis paskelbta 1629 m., antroji – 1644 m. Vilniaus akademijos spaustuvėje).

¹³ Galbūt autorius čia mini dominikoną, pamokslininką Jurgį Kasakauskį (Jerzy Kossakowski, apie 1650–tarp 1722–1726), pirmosios lietuviškos maldaknygės (*sic!*) lietuvių kalba autorių (pirmą kartą knygelė išspausdinta 1681 m. Vilniuje, o iki 1864 m. pasirodė net 45 perredaguoti leidimai). Duomenų apie J. Kasakauskio spausdintus lietuviškus pamokslus nėra, tad negalima atmesti prielaidos, kad turėtas omenyje ne J. Kasakauskis, bet pamokslininkas, teologas, švietėjas, pedagogas, 1794 m. sukilimo dalyvis, nuo 1797 m. Vygrių vyskupas Mykolas Pranciškus Karpavičius (Michał Franciszek Karpowicz, 1744–1803), kuris, kaip manoma, pats į lietuvių kalbą išvertė ir Vilniuje išspausdino 1794 m. gegužės 20 d. Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje savo pasakytą gedulingą pamokslą (taigi ne „pamokslus“) už žuvusius sukilėlius.

Anuomet dar nebuvo išrasta spauda, vienintelė pajėgi kovoti su amžiais, o visa naikinantis laikas tuomet ir ištisas tautas, ir jų kalbas surydavo, todėl nenuostabu, kad mokyto lietuvių darbus ir atradimus, vien tik rankraštyje surašytus, amžinoje užmaršty palaidojo.

Ko nesugraužė kandys ir pelės, tą galutinai sudorojo ir pragaišino nepalaujamos ir pagal anų barbariškų laikų papročius visa naikinančios kovos su Maskva, totoriais, švedais, danais, Prūsijos kryžiuočiais, Livonijos kalavijuočiais, prieš prancūzų, anglų ir kitų tautų sušauktus kryžiaus žygius. Nuosavybės dovanojimo, jos padalijimo dokumentai, kur kas svarbesni kiekvienam piliečiui nei mokyti rankraščiai, buvo panaudoti muškietoms užtaisyti arba kartu su archyvais, miesteliais ir mediniais namais be pėdsako sudegė.

Kituose kraštuose nuo priešų ugnies bent jau neprieinamuose kalnuose, požeminėse specialiai iškaltose ar vandens išgraužtose olose sugebėta paslėpti ne vieną rankraštį. Taip Justiniano rašyti įstatymai¹⁴ buvo atrasti netoli nuo Nolės¹⁵ Italijoje, garsiojoje pajūrio grotoje Amalfyje¹⁶. Netgi Vezuvijaus pelenai Pompėjoje nuo visa naikinančios sulaukėjusio žmogaus rankos uždengė kai kuriuos mokytus raštus.

Lietuvių literatas savo rankraščiui jokios slėptuvės negalėjo rasti. Jei rankraštis, saugomas namuose, kartu su namu ir gyventojais nesudegė ugnį, jei autoriui taip pasisekė, kad sugebėjo jį išnešti iš liepsnojančių namų ir nubėgti į mišką, tai jis, tiesa, išgelbėjo raštą nuo ugnies, bet nuo pražūties neapsaugojo – neturėdamas jo kur paslėpti, greičiausiai įdėjo į sutrūnijusį stuobrį, kur jį kartu su medžiu arba kirminai sugraužė, arba puvėsiai sunaikino.

Tai tik spėlionės – tikriausiai pagalvos ne vienas skaitytojas, – kurių šiandien įrodyti neįmanoma. Tą patį galima pasakyti ir apie orenotų ar otaheitų¹⁷ kalbas.

Argi spėlionės? Tai, ką rašau apie mokytus lietuvius, gyvenusius prieš Mindaugui valdant, nėra spėlionė, tik išvada, kuri tiesiogiai kyla iš žinomo ir tikro dalyko, vadinasi, yra lygiai tiek tikra. Kas, kad šiandien negaliu nurodyti nė vieno lietuvių rašytojo, nė vieno jų kūrinio? O kas man, pavyzdžiui, pasakys, kam esame skolingi už lenkiško arklo ir lietuviškos žagrės išradimą, kas pirmasis į mūsų kraštą atvežė kviečius, rugius, daržoves ir kitus sodų augalus? Kas iš perrūgusių miltų pirmą duonos kepaliuką iškepė? Kas pirmasis prie vežimo ašį ir ratus pritaisė? Kas sugalvojo mums čia, šiaurėje, šildymui taip reikalingas krosnis? Iš tiesų išnyko tų žmonijos geradarių atminimas, bet dėl jų egzistavimo abejoti negalime, prieš savo akis jų išradimus turėdami, ir būtų neprotinga išvadą apie jų buvimą *spėlioti* vadinti, taip ir pastebėję kokios nors kalbos žodžių gausą, skambesio muzikalumą, lygumą, dailumą, taisyklingą struktūrą, artimą graikų kalbai, tam visų kitų kalbų pavyzdžiui, eiles, lotyniškoms niekuo nenusileidžiančias, ne *spėlioti*, o tvirtai teigti galime, kad taip suformuota kalba buvo mokytų žmonių kalba. Nes vien tik jie – ir tai didelis būrys mokytų žmonių – sukuria žodžių gausumą, o kultūringumo, rišlumo, harmonijos kalbai niekas nesuteiks, nebent tik mokyti žmonės.

Įrodymui, kad Lietuva nuo neatmenamų laikų turėjo pakankamai mokytų žmonių, nepateikiu čia savo paties išgalvoto rašytojų registro ir nepridedu ištraukų iš tariamų rankraščių, kurių niekas nėra skaitęs ir neskaitys. Nenoriu sekti ir svetimšaliais rašytojais, kurie, apimti blogai suprasto patriotizmo, hersų¹⁸ ir keltų bardų, islandų ir skandinavų sagų kūrėjų vardu išrašo mums plačias ištraukas iš kiaurai pačių išgalvotų arba tik prastuomenės atminty išlikusių gremėzdiškų dainelių ar pasakaičių, nemažai nuo savęs pridėję. Man nereikia griebtis tokių priemonių. Kaip įrodymą, kuriuo jokia kita

¹⁴ Tikriausiai turimas omenyje vadinamas Justiniano kodeksas – 529 m. išleistas imperatorių konstitucijų rinkinys.

¹⁵ Miestas ir komuna Italijoje, Kampanijos srityje.

¹⁶ Miestas ten pat.

¹⁷ Deja, taip ir nepavyko nustatyti, kokias kalbas P. K. Bogušas turi omenyje.

¹⁸ Šios tautos identifikuoti taip pat nepavyko.

tauta pasigirti negali, pateikiu štai ką – visą lietuvių kalbą, sukultūrintą dar tuomet, kai kitos tautos nebuvo suvokusios civilizacijos poreikio.

Visa tai, ką čia parašiau, apima laikus prieš spaudos išradimą. Jei vėlesniais amžiais nerandame lietuviškų knygų, tai lėmė kitos priežastys, kurios lietuvių kalbą nustūmė į tokią nereikšmingą vietą, kokioje šiandien ją matome.

Pirmąjį mirtiną smūgį lietuvių kalbai sudavė vokiečių kryžiuočių magistras Zygfrydas fon Foichtvangelas¹⁹, kuris 1310 m. išduotu įsaku uždraudė Prūsų Lietuvos gyventojams kalbėti lietuviškai ir liepė mokytis vokiečių kalbos. Tuo tikslu nurodė nė vienam netgi prastuomenės žmogui tol neleisti tuoktis, kol neišmoks vokiškai bent tiek, kad galėtų vienas kitą ta kalba suprasti. Paskelbė jokiai pareigybei netinkamus tuos, kurie vokiškai nekalbėjo. Įkūrė vokiškų mokyklų ir tam, kad greičiau vokiškai mokytis priverstų, įsakė visuose teismuose jokia kita kalba, tik vokiškai teisingumą vykdyti.

Panašus likimas tą kalbą ištiko ir pačioje Lietuvoje. Lietuvių kunigaikščiai, užkariavę visą Baltąją Rusiją, pamėgo rusinų²⁰ kalbą – įvedė ją ne tik į savo dvarą, bet ir į teismų įstaigas. Be korespondencijos su užsieniu, kurioje vartota lotynų kalba, visi kiti nuosavybės dovanojimai, laiški, piliečių ieškiniai, juridiniai aktai, dekretai, nuosavybės padalijimo dokumentai, sutartys, visi testamentai buvo rašomi tik rusinų kalba. Įdėjau be galo daug darbo, ieškodamas bent vieno kokio lietuviškai rašyto dokumento, bet mano pastangos buvo bevaisės.

Nesunku numanyti, kad tokiomis aplinkybėmis, kai visi perėmė rusinų kalbą, lietuvių kalba, kurios dar daug žodžių randame vėliau išleistame Statute, pradėjo smulkėti ir pamažu trauktis į užmarštį.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislovo Jogailos iškėlimas į Lenkijos sostą galutinai numarino tą kalbą Lietuvoje. Vladislovas, pirmasis savo pavaldinių Apaštalas, turėjo pats lietuviškai mokytis juos šventojo tikėjimo pagrindų, nes dvasininkai, kuriuos kartu su savimi į Lietuvą pasiėmė, tos kalbos nemokėjo. Toji dvasininkija, uoliai ėmusis atversti pagonis, pamatė, jog lietuvių kalba yra sunki, ir, neturėdami kaip apaštalai Dievo suteiktos galios kalbėti įvairiomis kalbomis, atrado patogesnę būdą – skatinti naujuosius krikščionis mokytis lenkiškai, užuot patys mokėsi lietuviškai.

Turtingesnieji pasauliečiai ponai unijos su Lenkija aktu pakviesti į bendrus valstybinius posėdžius turėjo neišvengiamai mokytis lenkiškai. Visi, kurie ieškojo karaliaus dvaro malonių, ir patys ėmė mokytis, ir savo vaikus atidavė mokytis anuomet dvare madingos lenkų kalbos. Jau nustota lietuviškai kalbėti ir rašyti ir taip lietuvių kalba pradėjo vis labiau smulkėti ir trauktis iš vartojimo.

Jei bent lietuvių rašytojai savo knygas būtų rašę lietuviškai, tikrai savo darbu ir sąmoju būtų apsaugoję jau gerokai sumenkintą kalbą nuo nuopuolio, bet ir jie sekė mada. Kad ne tik savųjų, bet ir svetimųjų būtų suprasti, rašė arba lotyniškai, arba lenkiškai.

Tos vienos priežasties būtų užtekę visiškai prarasti kalbą. Pavyzdžiui, gotai valdė beveik visą Europą nuo rytų iki vakarų. Tad ir jų kalba turėjo būti visuotinai vartojama. Tikriausiai jiems netrūko šviesių ir išsilavinusių žmonių, bet kad jie rašė lotyniškai, o ne gotiškai, jų kalba ilgai buvo paslaptis literatams, kol atsitiktinai nesurasta Biblija, kurią Mezijos vyskupas Vulfilas, kaip buvo žinoma, išvertė į gotų kalbą²¹.

---

¹⁹ Zygfrydas fon Foichtvangelas (vok. Siegfried von Feuchtwangen, mirė 1311 m. Marienburge) – Vokiečių ordino karinis ir valstybės veikėjas, Vokiečių ordino magistras (1303–1311).

²⁰ Rusiniais buvo vadinami Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojai slavai – ne tik gyvenę pietinėse jos teritorijose (Vakarų Ukrainoje), bet ir, kaip ir šiuo atveju, – šiandieninėje Baltarusijoje.

²¹ Vulfila (got. Wulfila, gr. Ulfilas – mažasis vilkas; apie 310–383) – misionierius, Biblijos vertėjas, vestgotų bažnyčios veikėjas, nuo 341 m. – vyskupas. Tarp germanų genčių skleidė arijonizmą. Laikomas gotų rašmenų kūrėju. Manoma, kad Vulfila išvertė į gotų kalbą dalį Biblijos. Yra išlikę keletas šio vertimo fragmentų. Tai seniausias gotų kalbos paminklas.

Šios trumpos mano pastabos, regis, pakankamai atsako į klausimą, kodėl beveik neturime lietuviškų mokytų knygų ir koku būdu tokia graži kalba pasitraukė iš vartojimo bei atminties ir šiandieną pasiliko vien prastuomenės lūpose.

Palieku po manęs rašysiantiems patikrinti mano išvadas. Pakėliau dalį uždangos, po kuria slypi kilnios lietuvių tautos kilmė. Jei šis traktatas patenkins skaitytojo smalsumą, jei mano kraštiečiai lietuviai maloniai jį priims, jei paskatins mokslininkus toliau ieškoti Lietuvos senovės paminklų, būsiu ne veltui dirbęs.

Vertė Brigita Speičytė,
redagavo, komentarus parašė Reda Griškaitė